

HULPVERLENING EN HERHALING Over het goede, de waarheid en het schrijven

Jeroen Donckers

Oude Brusselseweg, 86, B-9050 Gentbrugge
Tel.: ++/32/(0)9 231 40 07, jeroendonckers@hotmail.com

Samenvatting: Het artikel behandelt de uitputtende uitdaging die de herhaling vormt voor de therapeutische of opvoedkundige hulpverlening. Inleidend wordt een onderscheid gemaakt tussen twee vormen van herhaling, één gestuurd door de oedipale levensdrift, een ander door de doodsdrijf. Doorheen een nader bekijken van de klassieke Oedipusmythe wordt getoond waar beiden elkaar raken. Deze mythe biedt tevens drie uitgangspunten van waaruit het hulpverlenend werk kan aangevat worden: het goede, de waarheid en het schrijven. Vertrekkend van een project voor "verwaarloosde" kinderen in een school voor buitengewoon onderwijs (De Sassepoort) wordt tenslotte de mogelijke winst van een schrijvende hulpverlening beargumenteerd.

Sleutelwoorden: Herhaling, Opvoeding, Oedipus, Doodsdrijf, Schrijven.

Ontvangen: 19 november 2004; **Aanvaard:** 14 februari 2005.

*Alleen in mijn gedichten kan ik wonen
Nooit vond ik ergens anders onderdak
(Slauerhoff, 1978, 192)*

Inleidend: twee vormen van herhaling

Of het nu in het buitengewoon onderwijs, de kinderpsychiatrie of de bijzondere jeugdzorg is, het komt mij voor dat de hulpverlener een veelzijdig getalenteerd mensenkind behoort te zijn, niet in het minst dient hij te beschikken over de lust tot lezen, en tot schrijven. Dat klinkt wellicht wat vreemd, nooit wordt ons immers tijdens een opleiding verteld dat lezen en schrijven het wezenlijke vormen van ons hulpverlenend werk, laat staan dat ons ooit kan geleerd worden hoe we dit dan zouden moeten uitvoeren. Maar wat anders kan men doen dan lezen wanneer men elke dag een omgang tracht te vinden met kinderen en jongeren die bezig zijn hun verhaal te schrijven, vaak op een zotte, brutale manier, een *écriture folle* waarbij bladeren vol

gekrast en weer verscheurd worden, blind voor de herhaling van oude en pijnlijke kwetsuren. De hulpverlener wordt op zijn beurt gelezen door deze herhaling, zonder dat als zodanig te willen, draagt hij er zelfs toe bij dat de herhaling zich telkens doorzet. Waarom doe ik dit werk graag? Zeer zeker omdat zich daarin voor mij iets herhaalt van mijn levensgeschiedenis, het houdt de mogelijkheid tot het beantwoorden van een oud raadsel open. Daaruit is mijn kinderlijke goesting om te lezen en te schrijven voortgekomen.

Wat is het dan dat zich bij een relatief grote groep kinderen in de bijzondere jeugdzorg zo weergaloos weet te herhalen en dat noodzaakt om te lezen en te schrijven? Er zijn altijd twee antwoorden mogelijk. Er is iets van het schone en iets van het beest, de liefde en de dood, het intieme en het extieme. Freud vond al heel snel in Oedipus een mythische voorganger in de herhaling van het schone – en het schone, dat is de liefde zowel als de haat die zich tussen drie mensen afspeelt. Voor het beest had hij meer dan 20 jaar nodig en ook dan duurde het nog menige jaren voor hij zelf resoluut achter de idee van *de doodsdrift* ging staan, de idee dat men niet enkel het lustvolle tracht te reproduceren, maar dat men ook aan het onlustvolle hardnekkig kan vasthouden. Freud reikte aan dat het daar om de herhaling van "narcistische littenkens" gaat, om duurzame schade die men heeft opgelopen in het zelfgevoel (Freud, 1920g: 115). Wie werkt met de herhaling – en wie doet dat niet? – dient dus met twee modellen rekening te houden: Oedipus en de doodsdrift. Het probleem met ons werk is dat wij als hulpverlener veelal zelf te zeer vertrouwd zijn met en gevormd zijn door het eerste en vervolgens pas in de praktijk van het beroepsleven hardnekkig op het tweede stoten. Dat heeft als consequentie ondermeer dat het werk weinig geschikt is om aangeleerde modellen of theorieën *toe te passen*, het past veeleer bescheiden te erkennen dat niet enkel de kinderen onder onze hoede dienen gevormd te worden, doch zeer zeker ook wijzelf, met en door de kinderen.

Maar laat ons aanvagen met de herhaling van het schone, en vaststellen dat we ongemerkt in de modder van het beest zullen terechtkomen, de "modder van het onveranderlijke" zoals de Portugese dichter Fernando Pessoa (2001) het zo treffend wist te formuleren.

Oedipus: en het was wat het is

Lang lang geleden waren er eens een man een vrouw, Laios en Jocaste, koning en koningin van Thebe. Zij konden geen kinderen krijgen en raadpleegden het orakel. Tot hun ontzetting voorspelde dit

hen dat het kind dat ze op de wereld zouden zetten, zijn vader zou vermoorden en met zijn moeder zou huwen. Toen Oedipus tenslotte werd geboren, droegen ze prompt een herder op om het kind achter te laten in de bergen, ten prooi aan de wilde dieren. De herder werd echter door medelijden bevangen – zoals een hulpverlener wou hij het goede doen – en zo kwam de baby terecht bij de kinderloze heersers van Corinthe, die hem als hun zoon adopteerden. Eens adolescent werd Oedipus door een dronken man aan het twijfelen gebracht over zijn herkomst, als een goede adolescent streefde hij naar de waarheid en consulteerde op zijn beurt een orakel, van wie ook hij de oude voorspelling te horen kreeg. Ontzet ontvluchtte hij wat hij oprecht maar verkeerdelijk dacht zijn vaderland te zijn, kruiste onderweg het pad van Laios, die niet opzij wou gaan. Er volgde een gevecht en Oedipus doodde zijn vader. Voor de poorten van Thebe loste hij vervolgens het raadsel van de sfinx op en als dank mocht hij huwen met de weduwe van de vermoorde koning, Jocaste.

Wanneer Thebe enige tijd later door een epidemie wordt geplaagd, orakelt de zieneres van Delphi dat deze alleen zal verdwijnen wanneer de moordenaar van Laios wordt gevat en verdreven. Oedipus neemt deze taak ter harte en zal uiteindelijk door de blinde Tiresias tot het gruwelijke besef komen dat hijzelf de moordenaar is, dat hij zijn vader heeft omgebracht en het bed met zijn moeder deelt. In zijn poging te ontvluchten wat hij al lang wist, realiseerde hij deze niet te verdragen waarheid.

"Dat, lieve vriend, is het leven. En het was wat het is." Met deze strofe beëindigt de dichter Cees Nooteboom (1999) het titelgedicht van zijn bundel *Zo kon het zijn*. Naast de uitputting die ons erin kan overvallen, net zoals in het werk van alle dag – weeral hetzelfde, weer de niet te stuiten patronen, weer dezelfde miserie met dezelfde kinderen – loopt er ook een voorzichtig optimistisch lijntje. *Het was wat het is*, in het actuele herhalen we niet enkel stom en letterlijk het oude – *Het is wat het was* –, maar het actuele herschrijft ook het oude. Niet wat vroeger was, is van tel, maar hoe we ons actueel het vroegere herinneren. Zoals Hugo Claus (2004: 197) over zijn jaren in de kostschool: "Misschien was mijn tijd op de kostschool een heel gelukkige, maar het heeft me op jeugdige leeftijd behaagd die jaren vreselijk te vinden, en dat is de enige versie die nu telt". Of op het moment dat wij vader of moeder worden bijvoorbeeld, herhaalt zich niet zozeer wat zich vroeger tussen ons en de eigen ouders heeft afgespeeld, maar herhaalt zich de versie zoals wij ons die in de herinnering hebben eigen gemaakt. Vandaar dat ik mij op een zonnige dag wel eens opti-

mistisch uitlaat over de kansen op therapeutisch succes. De kansen van de overdracht, zoals Freud die 100 jaar geleden heeft gereveleerd. Houdt u stil, wees abtinent, enigszins afstandelijk en ten aanzien van u zal zich het oude liefdesspel tussen kind, vader en moeder herhalen.

Dat is het optimisme van de zonnige dagen. Gelukkig geniet ik ook van mist en onweer. De mist en het onweer van die groep kinderen die zich niet herinneren, maar die herhalen middels agressief of destructief gedrag. *Wij kunnen zeggen dat zij datgene uitageren waardoor zij herinnerd worden.* Zo verwijderden zij zich plots van de Oedipus die wij veelal als hulpverlener zelf zijn, de Oedipus waarin Freud zichzelf herinnerde en die gevat zit in een herhaling van oude gezinspatronen, doch die daar middels de herhaling een zekere symbolisering weet van te maken. Daarom wordt terecht gesteld dat de verdringing ons uit de toekomst tegemoet komt. Pas toen Freuds vader stierf, nam zijn lectuur van de klassieke mythe bezit van zijn verleden en verleende er in een achteraf beweging een betekenis aan, een nieuwe betekenis. Soms is dit nieuwe natuurlijk onverdraaglijk, maar wij herhalen en middels de herhaling nemen we er ook afstand van.

Vaak ontmoeten wij nu kinderen die zich middels de herhaling niet herinneren wat er zich vroeger heeft afgespeeld, maar die in het uitageren worden herinnerd. Zij worden niet betekend door wat ze lezen, zij gedragen zich veeleer letterlijk als de Oedipus uit de mythe, een Oedipus die letterlijk zijn vader vermoordt en met zijn moeder vrijt. Er is enerzijds de Oedipus die niet wil weten wat hij weet, doch anderzijds blijkbaar ook een adolescent die ingehaald wordt door een hem totaal onbekend beest. Hij vindt geen symbolische afstand tot zijn geschiedenis en is daardoor gedoemd om er letterlijk mee samen te vallen. De groep kinderen waarover ik vandaag spreek, herinnert zich niet, maar valt als het ware samen met het verleden en daarom stel ik hypothetisch dat zij worden herinnerd.

Onze agerende Oedipus kon natuurlijk onmogelijk het boek gelezen hebben dat Simone Korff-Sausse in 2001 schreef, *D'Edipe à Frankenstein*, en waarin ze een hoofdstuk wijdde aan zijn voorgeschiedenis. Oedipus had enkel hulpverleners ontmoet die het goede wilden doen – de herder – of die hem met de waarheid confronteerden – de blinde ziener – doch geen die met hem zijn verhaal konden lezen en schrijven. Men behoedde hem wel voor het kwaad en confronteerde hem wel met de waarheid dat hij een oudermoord op zijn geweten had, doch niemand wist te antwoorden op die andere ontdekking, met name dat hij het voorwerp was geweest van de poging tot kindermoord door zijn eigen ouders (Korff-Sausse, 2001: 35). Dat ook

Freud deze donkere zijde van het ouderschap niet kon lezen, is prototypisch voor de blindheid die elke hulpverlening kenmerkt, doch in ons werk is het onmogelijk naast de effecten ervan te kijken, de kinderen werpen ze ons elke dag in het gezicht. Nochtans valt het ons nog steeds moeilijk de ogen open te houden, zo moeilijk hebben we het vertrouwd te raken met de idee dat deze kinderen niet volledig zoals ons gestructureerd zijn, dat ze bijvoorbeeld niet zoals ons in toom kunnen gehouden worden door het spel van de liefde, door schuld en schaamte, door angst voor liefdesverlies. En we hopen hen dit te kunnen bijbrengen, ze middels een krachtdadig heropvoedend programma tot onze normen te bekeren. Doch laat ons eerlijk zijn, er zijn er veel die aan onze pogingen weerstaan, elke keer weer, bij elke school waar ze uit verwijderd worden, bij elke verschijning voor de jeugdrechter, in elk pleeggezin, in elke nieuwe instelling. Men tracht dan wel de rangen met een verbeterd roep om consequentie en tucht te sluiten, doch het is veelzeggend dat zij er ook dan regelmatig worden uitgezet omdat zij *niet passen in de werking* of omdat zij *onze draagkracht overschrijden*. Helaas herhalen wij als hulpverlening daarmee enkel de oude poging tot kindermoord.

Doch laat ons terugkeren naar onze delinquente Oedipus, hij die niet herinnert, maar die herinnerd wordt en letterlijk uitageert. Korff-Sausse toont ons naast de hulpverlening die het goede wil doen of die wil confronteren met de waarheid, een ander antwoord, het antwoord van het schrijven. Zij schreef voor onze Oedipus een hem onbekende voorgeschiedenis. Hoe kwam het orakel er eigenlijk toe om een zo noodlottige toekomst te voorspellen? Misschien wel, schrijft ze, omdat Laïos, de vader van Oedipus, zijn eigen vader verloor toen hij slechts één jaar oud was. De troon verdween uit de handen van de familie, de kleine jongen moest het land ontvluchten en vond ballingschap bij de koning van Corinthe. Daarmee baande hij duidelijk een weg die zijn zoon vele jaren later onwetend zal volgen, ook hij zal bij de koning van Corinthe belanden.

Maar er griffelt zich nog een ander, bloederig pad. Laïos ging in zijn ballingsoord een passionele homoseksuele relatie aan met Chryssippus, de zoon van de koning. Hij verleidde hem, mishandelde hem en ontdeed er zich tenslotte van. Uit schaamte pleegde Chryssippus zelfmoord. De koning vervloekte het nageslacht van Laïos. Oedipus is dus niet alleen zelf schuldig, hij is ook het slachtoffer van een voorhistorische schuld. "Zo treffen we Oedipus aan op de plaats van een dood kind, eigenhandig gedood door de ouders, hij ontdekt dat hij nooit had mogen bestaan" (*Ibid.*: 41, eigen vertaling).

En daar staan wij dan als hulpverleners, tot de tanden ontwapend. Wij ontmoeten een kind dat in zijn ageren de herinnering waarmaakt. Het had nooit mogen bestaan en het resultaat van al zijn daden is dat zijn vader en moeder dood zijn – Jocaste pleegt na het aanhoren van de waarheid zelfmoord – en dat hij zelf blind achterblijft – als straf voor zijn gruwelijke wandaden heeft hij immers de eigen ogen uitgestoken. Kortom, hij heeft de wezenlijke waarheid dat hij niet mag bestaan, gerealiseerd. Wie de eigen ouders vermoordt, vermoordt zichzelf. En daar staan wij dan als hulpverleners, tandeloos voor een ontzettende waarheid. Ontzettend omdat ze ons zo vreemd is, tandeloos omdat ze ook bij ons de hulpeloosheid kan doen voelen waarmee de kinderen worstelen, maar misschien ook tandeloos omdat deze waarheid ons toch ergens vertrouwd is. Zoals men het al tegen Alice zei in wonderland, toen deze zich ongelovig afvroeg of ze dan zelf ook gek was in die gekke wonderwereld: "dat moet wel, anders zou je hier niet zijn". Wij werken niet toevallig in deze gekke bijzondere jeugdzorg, of dat zotte bijzondere onderwijs of die hilarische kinderpsychiatrie, anders zouden wij er niet werken.

Gaten die niet herinnerd kunnen worden

Ik werk daar omdat ik moet lezen en schrijven. Enige kennis, enige theorie is bovendien een noodzakelijke voorwaarde om deze hulpverlening te doen, en vooral om ze te blijven doen. Enige theorie bijvoorbeeld over de effecten op het psychisme dat herinnerd wordt door actes in plaats van te herinneren in symbolische herhalingen.

Hoewel zij door ons worden ervaren als manipulators, leugenaars, propagandisten, oproerkraaiers, kunnen zij in werkelijkheid niet zeggen wat er gebeurt. Nemen wij bijvoorbeeld een frequent scenario uit ons werk: de één of de andere jongen heeft iets mispeuterd, hij heeft ofwel een ander ernstig pijn gedaan of iets gestolen – vooral dat laatste is een interessant voorbeeld – en de bewijzen daarvoor zijn onweerlegbaar – laat ons afspreken dat wij het met eigen ogen hebben zien gebeuren – maar wanneer de jongen daarover vermanend wordt aangesproken, ontkent hij met een onwaarschijnlijke overtuigingskracht dat er iets is gebeurd, en als er al iets is gebeurd dan had hij er helemaal niets mee te maken. Het overkomt mij op zo'n momenten wel eens te gaan twijfelen aan mijn eigen ogen. Maar nee, wij hebben het heel duidelijk gezien en dus zetten wij door, hij moet en zal bekennen. Altijd weer zien we dan hoe de overtuigende ontkenning van de jongen na verloop van enige tijd omslaat in een ontzettende

woede; ten gronde is er echter sprake van paniek, er wordt gescholden, geschopt, gebeten, gekrijst en er sneuvelt servies. Uiteindelijk, soms uren later, "breekt" hij en kan er gesproken worden over het banale incident, hij zakt dan uitgeput neer, begint onbedaarlijk te huilen en valt soms in slaap.

Hoe komt het toch, is een vaak gehoorde klacht, dat ze zo moeilijk iets kunnen toegeven? Het antwoord is eenvoudig, vervelend eenvoudig: wanneer wij onze vinger op de banale waarheid van een incident willen leggen, veroorzaken we een ondenkbare wanhoop. Zij weten gewoon niet wat ze moeten toegeven, niet vanuit een ontbrekend normbesef, maar vanuit het realiteitsverlies waardoor zij worden overvallen. Zij ontmoeten oude gaten in hun consistentie, gaten die ontstaan zijn toen ze klein en afhankelijk waren van een omgeving, doch veelal van hun eigen moeder, die niet wist te antwoorden op die momenten dat ze *moest* antwoorden omdat het kind anders van binnen uit uiteen zou vallen. Het is de verdienste van de Britse psychoanalyticus Winnicott erop gewezen te hebben hoezeer een kind nood heeft aan een "faciliterende omgeving" om tot een geïntegreerd persoon met een eigen identiteit te komen. Net zoals Dolto herhaalde hij keer op keer de cruciale nood aan het ervaren van een gevoel van continuïteit. Zowel Winnicott als Dolto vestigden de aandacht op pathologische effecten van gaten die in dat gevoel ontstaan, gaten ten gevolge van een niet beantwoord appèl op een moment in de ontwikkeling dat het kind daar geen symbolisch verweer tegen heeft. Het resultaat is bijgevolg geen verdriet of woede maar het ervaren van het uiteenvallen van het eigen bouwwerk. *Per definitie kan het kind zich dit niet herinneren.*

Terug naar onze situatie waarin we aan het wachten zijn op de bekenissen van onze banale crimineel. Het kind stopt op zo'n ogenblikken letterlijk met *zijn*. Het heeft zich zoniet een object toegeëigend – gestolen, zeggen wij – dat hem ontbrak, het kan niet begrijpen dat het wat hem ontbreekt opnieuw moet afgeven. Het is niet helemaal onterecht dat ze soms bodemloos worden genoemd. Plots moeten zij iets toegeven. Zij worden op zo'n momenten herinnerd, zij ageren *iets* uit dat ze niet kunnen benoemen, de dagelijkse realiteit, het banale verloop van een dag zit vol met kleine of grote gaten waar ze plots invallen. Dàt zijn de werkelijke momenten waarop de hulpverlener therapeutisch kan zijn, veel meer dan op woensdagnamiddag om 14.00u. wanneer zij hun vaste afspraak hebben met de psychotherapeut, individuele begeleider of – godbetert – *case manager*. Dàt zijn de momenten waarop de oude gaten open gaan en waar we kunnen

proberen schrijven aan de levensgeschiedenis, het gat proberen dichtten, een gedicht om in te wonen. Op zo'n momenten hoort een kind *altijd* wat er tegen hem wordt gezegd, helaas herhalen we net op die ogenblikken door onze eigen woede of frustratie varianten van oude verwerpende zinnnetjes.

Een andere manier om ons deze kinderen voor te stellen, ligt te lezen in de roman *Liquidatie* van Imre Kertész. Hij vertelt het verhaal van Keserű ("bitter"), op zoek naar de roman die de schrijver B. voor zijn zelfmoord zou moeten geschreven hebben. B. werd geboren in Auschwitz, hij werd geboren in het ondenkbare. Wij kunnen tegen Keserű aankijken als een man die weigert te geloven dat zijn vriend B. zijn lot heeft voltrokken zonder een verhaal achter te laten. Tegen de achtergrond van deze obsessionele zoektocht, beleeft Keserű een mengeling van fascinatie en walging voor de daklozen die zich in het parkje voor zijn raam verzamelen.

"Keserű vermoedde dat er achter die merkwaardige obsessie een betekenis schuilging die opgehelderd kon worden. Hij had zelfs het gevoel dat hij zijn leven beter zou begrijpen als hij die betekenis kon ontdekken – zijn leven waar hij tegenwoordig niet veel van begreep. Hij had het gevoel dat hij door een diepe kloof werd gescheiden van die bijna tastbare constante die hij ooit als zijn persoonlijkheid had gekend. Hamlets vraag deed zich voor Keserű niet voor als 'te zijn of niet te zijn', maar als 'ben ik of ben ik niet'" (Kertész, 2004: 12).

Wanneer zijn onderzoek een antwoord heeft gekregen – het gezochte verhaal is in vlammen opgegaan –, merkt hij dat zijn verslavende fascinatie verdwenen is, alsof hij heeft leren lezen wat er niet te zien is.

"De laatste tijd interesseerden de daklozen Keserű niet meer. Misschien werd hij daarom juist zo onweerstaanbaar tot hen aangetrokken. Enerzijds voelde hij enige gewetenswroeging ten opzichte van hen, alsof hij hen in zekere zin in de steek gelaten had. Anderzijds, dat kon Keserű niet ontkennen, vond hij hun spelletjes en ceremonies vermakelijk. Zoals ze aankwamen. Zoals ze een nieuweling begroetten. De plastic tassen. De voorwerpen die eruit tevoorschijn kwamen. De vette vingers die op de banken op krantenpapier spek in stukjes sneden. De enorme zakmessen. De flessen. De gezichten, de kleren, de kostuums (om zo te zeggen). Hun lach.

Het gaf Keserű soms te denken dat op die grimmige gezichten soms wel nijd en woede verschenen, maar nooit verdriet of melancholie. Langzamerhand zag hij in dat die mensen geen reden hadden om melancholiek te zijn, want ze hadden geen herinneringen – ze hadden

ze verloren of ermee afgerekend – dus in feite hadden ze geen verleden, maar ook geen toekomst. Ze leefden in een voortdurend heden, waarin het naakte bestaan als directe en tegelijk exclusieve werkelijkheid kon worden ervaren – in de verschillende vormen van zorgen en nood, of het kortstondige plezier van het ontbreken daarvan. Zij waren 'mensen zonder een verhaal', en die gedachte riep bij Keserú stille sympathie op. Hij wist uiteraard heel goed dat ze allemaal hun treurige verhaal hadden waardoor ze zover waren gekomen; maar Keserú stelde zich voor dat tegen de tijd dat ze daar waren beland, deze verhalen hun betekenis al lang hadden verloren (als deze verhalen al betekenis konden hebben).

Sinds hij van zijn overbodige complexen af was, dacht Keserú beslist ongedwongener, om niet te zeggen humaner over de daklozen. Daarnaast kon hij nooit helemaal uitsluiten dat hij op een dag zichzelf in hun midden zou aantreffen, op een bankje in het park. Niet vandaag, ging het Keserú door zijn hoofd, en ook niet morgen, maar misschien wel overmorgen. Waarom niet? Keserú kende geen enkele wet en geen mens op aarde die hem daarvoor zou kunnen of willen behoeden" (*Ibid.*: 149-151).

Het is niet onmogelijk sommige van de jongeren waarmee wij werken, te vergelijken met de bovenstaande daklozen. Maar om dakloos te overleven betaalt men een prijs: de onmiddellijkheid waarin geleefd wordt, een uitzichtloze onmiddellijkheid, of anders gezegd: met de angst en de hulpeloosheid die door de onmiddellijkheid moeten gecamoufleerd worden. (Het fragment zet bovendien de stevige muur die tussen hulpverleners en daklozen staat, op iets lossere schroeven.)

En daar staan we dan als hulpverleners, oog in oog met de angst en de eenzaamheid. Doorheen de behandeling van de klassieke mythe van Oedipus zijn drie manieren van hulpverlening opgedoken, drie manieren om de eigen angst, de eigen hulpeloosheid van de afgrond te behoeden: het goede doen, de waarheid spreken en het schrijven.

Een project

Ik moet mij beperken tot dat laatste, tot de meest eenzame vorm van hulpverlening, één die het onderscheid tussen hulpverlener en hulpbehoevende wat voor de gek houdt. Wat men ook wil bereiken met de daklozen, zonder een plek waar ze kunnen *zijn* is elk plan een slag in het ijle. *Aanwezig blijven* voor deze kinderen is de noodzakelijke voorwaarde én het moeilijkst te realiseren. Schrijven lijkt mij een geschikte vorm om aanwezig te zijn, het bemiddelt de relatie, maakt

ze minder duaal. In het werk dat wij doen worden wij geconfronteerd met de doodsdrijf, met "iets dat er niet is en toch werkzaam is" en onze aanwezigheid voortdurend op de proef stelt. Waar ik werk lopen deze kinderen school, doch zij willen niet gaan zitten of laten geen leerstof bezinken. Zij studeren af wanneer ze twaalf of dertien zijn geworden, met gaten in hun gefragmenteerde kennis. Zij hebben geen plek van waaruit zij kunnen leren, er is geen psychisch rustpunt waar rond zij kennis kunnen organiseren. Wat rest is rusteloosheid die moet verbergen dat ze stil zijn blijven staan, een melancholische stilte achter veel lawaai. Zij zwerven rond, doelloos. Voor acht kinderen begonnen wij in september 2003 "het project", een antwoord in de marge van het schoolgebeuren. Wij lieten het circuit van doelstellingen voor wat het was, hielden op met het nastreven van schoolse objectieven. Aan de kinderen die voorbestemd waren te worden doorgestuurd naar de kinderpsychiatrie, boden we een plek aan. Er is elke dag een aanbod, een uitnodiging voor functioneel (boodschappen, koken, tuin, hout) of expressief werk (toneel, dans, kleien, schilderen,...) vertrekkend van de interesses van de volwassenen. De kinderen kiezen, of laten zich kiezen en hebben de vrijheid om te zwerven in het aanbod. Het is een ongewoon zicht om kinderen te zien zwerven in een school, sommigen vinden het onverdraaglijk, soms speelt de frustratie op, ook bij ons en proberen wij opnieuw consequenter, strenger, veeleisender te zijn. En betalen daar een prijs voor. Doch intussen zijn er weer kinderen die naar de klas gaan, soms een uurtje per dag, soms elke voormiddag. En zij die in niets geïnteresseerd zijn, verslaafd aan een computer, gaan elke week één dag werken in een boerderij, of een manege, of een publieke tuin bij een museum.

Het wezenlijke kenmerk van dit werk is de hulpeloosheid: die van de kinderen ten aanzien van wat zich in hen herhaalt en de onze. De onze is daarbij altijd dubbel: onze eigen kinderlijke hulpeloosheid en diegene die de kinderen bij ons komen deponeren middels de projectie.

Het is realistischer om te proberen een kader te verzorgen waarbinnen het zwerven en de herhaling betekenis kan krijgen, veeleer dan ze te proberen verhinderen. Binnen een ééngemaakte werking, een solide structuur zoals een school bijvoorbeeld, is het moeilijk tot lezen te komen. De voordeur heeft een geheime code, de muren proberen hoog genoeg te zijn, de hekkens dienen van rechtswege gesloten te zijn. Wanneer het personeel afhankelijk is van de directieven van een hiërarchische autoriteit en de kinderen van opvoeders of leerkrachten, ziet of hoort men niets. Daaraan kan ook de psychoanalyse niet ver-

helpen, zelfs niet wanneer zij als een weten in handen ligt van de hoogste in rang. Binnen een gesloten systeem is het onmogelijk voor deze kinderen om een plek te vinden waar ze kunnen zijn. Zonder een werkelijk *buiten* kan er geen *binnen* zijn, men krijgt ofwel de herhaling van de originele verwerping ofwel een incestueuze aanpassing.

Eén zaligmakend antwoord op de doodsdrift bestaat niet, hoezeer men hier of daar ook wil schermen met de wetenschappelijk bewezen effectiviteit van één of ander programma. Ons project heeft *het verschil* geïntroduceerd binnen één school, het maakt het mogelijk dat de kinderen vanuit één plek vertrekken naar een andere. Ze kunnen vanop één plek – met minimale regels – vertrekken naar een andere – bijvoorbeeld een klas, of een boerderij met geheel andere regels – om van daaruit terug te keren. Het laat ons toe verwonderd te zijn, te zien hoe sommige kinderen *buiten* tot werken komen wanneer ze de psychische rust hebben steeds terug naar *binnen* te kunnen, hoe moeilijk anderen het hebben met de overgang tussen binnen en buiten, hoe ze binnen als een exclusieve baarmoeder willen opeisen ter bescherming van het aanwezige buiten. De agressie is gemilderd, ook verminderd, maar blijft. Wat zeker is, is dat ze nu beter kan gelezen worden dan voorheen. Voorheen moesten we wel met de vinger wijzen naar hun thuis wanneer het op school niet liep, nu slagen we er steeds meer in om de herhaling ook te lezen met de eigen werking als kader: waar, bij wie, op welk moment is er iets voorgevallen dat hen voor de leegte heeft gesteld en waar ze op hun manier moesten op antwoorden; en waarom gebeurt het altijd daar, hoe komt het dat ze steeds diezelfde persoon opzoeken om deze daarna "onterecht" te beschuldigen van mishandelingen? Daarmee wil ik ook argumenteren dat de herhaling niet enkel zaak is van grote cirkels die doorheen generaties worden getrokken, maar ook van ellendig kleine kringetjes in het leven van alledag. Ik ben er zelfs van overtuigd dat de hulpverlener die zijn werk ter harte neemt, onvermijdelijk zal zorgen voor een herhaling van de oude blessures, zonder dat hem daarmee een fout kan aangerekend worden. Wat kon de herder anders doen? Doch ons project laat toe brokstukken te verzamelen – soms letterlijk – flarden, fragmenten waarmee een verhaal kan geschreven worden. Eén manier om ten aanzien van de kinderen tot een bestaan te komen dat het object-zijn overstijgt, is drager worden van de levensgeschiedenis. Drager worden, betekent schrijver worden, betekent de brokstukken waarmee we dagelijks worden geconfronteerd, zorgvuldig bijhouden, delen met collega's, samenvoegen, vertellen, proberen, herschrijven, schrappen en

opnieuw beginnen. Wie niet over een kind spreekt, wie er niet over schrijft, die kent het niet.

Binnen dit kader wordt de herhaling sprekend, het ligt niet in de mogelijkheden van één menselijk wezen om deze te voorkomen of te verhelpen. Doch dit kader is een radicaal ander dan datgene wat klassiek verwacht wordt in ons zorgcircuit: het gewone onderwijs verhoopt van het buitengewone dat het met meer middelen en kleinere groepen toch het werk van het gewone onderwijs zal kunnen doen, het buitengewone onderwijs verhoopt van de bijzondere jeugdzorg en de kinderpsychiatrie dat zij een nog meer sluitende structuur zullen weten te organiseren, uiteindelijk moeten gesloten instellingen de klus maar klaren en de uiterste consequentie van deze droom is de jeugdgevangenis.

De oedipale herhaling vraagt om een lege plek, één die de herhaling mogelijk maakt en in dezelfde beweging het verhaal verder schrijft, met steeds een beetje meer afstand van de eerste versie. De doodsdrift verdraagt geen lege plek, het kind voelt zich verlaten, angstig. De doodsdrift vraagt om een constructie. Daarom dat wij in niets te vergelijken zijn met enig *laisser faire*, wij laten de kinderen niet "doen wat ze zelf willen". Er is namelijk geen zelf dat iets wil: de meeste destructie gebeurt dan ook op die momenten dat de kinderen ons psychisch kwijt zijn, dat het contact verbroken is.

Het probleem met de constructie die de doodsdrift nodig heeft, is dat het onmogelijk uit te maken valt of deze van het kind dan wel van de volwassene is. Het gaat telkens om iets dat ze delen, iets van de intermediaire ruimte waar Winnicott (1971) het spel situeert. Dat wil zeggen dat de hulpverlener betaalt met de eigen persoon, alleen zo verkrijgt men een psychische realiteit bij deze kinderen. En wie betaalt met de eigen persoon, ontmoet de eigen hulpeloosheid, het ten gronde niet kunnen antwoorden op de problemen die ons voor de voeten worden geworpen.

De schrijvende hulpverlening

Daar begint nog een ander schrijven, één waar ik wil mee eindigen. Wanneer wij op de hulpeloosheid en angst van de kinderen zelf reageren met angst, is niets meer mogelijk, "als de andere persoon zich ook in de afgrond stort, dan is er geen andere uitweg meer mogelijk dan het niet-leven" (Dolto, 1994: 84-85).

We moeten betalen met onze eigen persoon, doch moeten proberen daarbij steeds onze functie te gebruiken om te vermijden dat de relatie

duaal destructief wordt. Niet betalen met de eigen persoon door de kinderen deelachtig te maken aan de eigen privé-sfeer, maar middels onze functie waarmee we onszelf aan het schrijven zijn. Keserú, de schrijvende hulpverlener, ontdekte verrast dat zijn zoektocht ook een neveneffect had veroorzaakt, er was iets in zijn fascinatie voor de daklozen veranderd. Indien we nu eens zouden aannemen dat hij eigenlijk als hulpverlener was tewerkgesteld bij deze daklozen, dat ondertussen zijn vriend zelfmoord pleegt en dat hij na zijn arbeid daaromtrent vaststelt dat hijzelf in zijn werk met de daklozen is veranderd. Daarin schuilt een vorm van schrijvend hulpverlenen, één die mij wel genegen is. Een hulpverlening die zich altijd een beetje naast de kwestie houdt, één die niet al te doelgericht is, één die niet te ernstig geloofd in de wetenschap der handelingsplanning en kwaliteitszorg, één die verbaasd opkijkt wanneer na verloop van tijd een probleem blijkt verdwenen te zijn, of realistischer gesteld: van vorm is veranderd. Eén die tijdens het werk met de kinderen, ook nog aan een ander verhaal schrijft en daar naast crisissen en impasses gewoon mee verder doet. Een hulpverlening die niet verleent omdat het kind hulp nodig heeft, maar omdat ze doorheen het werk aan zichzelf schrijft. Voorbij het oedipale schone worden we soms brutaal geconfronteerd met het beest van de hulpeloosheid, dat oude infantiele beest dat blijkbaar ook nog steeds in ons kan wakker worden gemaakt. Een team kan helpen tegen dat oude beestje, maar wezenlijk staan we er alleen voor om een antwoord bijeen te knutselen. Een kind boordt zijn hulpeloosheid veelal af met spel en exploratie, hij weeft er een spel van woorden rond. In "De schrijver en het fantaseren" stelde Freud (1908e [1907]: 17) dat het kind dat speelt zich als een schrijver gedraagt.

De hulpverlener als een schrijvend mensenkind, spelend rond de eigen intieme hulpeloosheid. Wij kunnen bijvoorbeeld onze functie als een spelend kind hanteren, die van opvoeder of psychotherapeut, directeur of klusjesman, ons lenen om het spel van deze functie te spelen omdat het een spel is dat bij ons past, dat ons ligt. Veel belangrijker dan de onderlinge hiërarchische verhouding tussen de functies is de dubbele winst: enerzijds laat het de kinderen toe te zwerven tussen de verschillende spelregels en stijlen en kunnen wij lezen wat er klikt of niet. Betalen met onze functie maakt het een kind ook makkelijker om gebruik van ons te maken. Het kind ervaart ons veelal als reëel en niet als symbolisch. Met reëel wordt dan niet bedoeld "als wie we echt zijn", maar als "niet onderhevig aan een gedeelde wet", wij worden ervaren als uit één stuk, almachtig en dus bedreigend. Het kind is niet in staat om ons te gebruiken als deel van een symbolisch systeem, als

psychische kapstok. Daartoe dienen wij aanwezig te zijn op basis van een afwezigheid, zoals het na verloop van tijd gebeurt tussen een baby en zijn moeder. Enkel op basis van haar afwezigheid, kan het kind tot een psychische representatie komen van "de moeder" en dus van zichzelf. Onze functie laat ons toe aanwezig te zijn op basis van een afwezigheid. Bovendien, en dat is de tweede winst, kan het ons toelaten dit werk vol te houden.

Wat kunnen we anders doen in het aanschijn van de herhaling dan zelf voortdoen en iets proberen ontmoeten van wat de schrijver Cesare Pavese, banneling in eigen land, wist te verwoorden: "We zijn ervan overtuigd dat een belangrijke onthulling alleen maar voort kan komen uit een hardnekkig bezig blijven met steeds dezelfde moeilijkheid. We hebben niets gemeen met reizigers, experimentatoren, avonturiers. We weten dat de zekerste – en snelste – manier om verrast te worden het onverstoortbaar gadeslaan van steeds hetzelfde voorwerp is. Op een gegeven ogenblik zal het ons voorkomen – wonderlijk genoeg – dat wij dit voorwerp nog nooit gezien hebben" (Pavese, 1987: 7-8)

Maar uiteindelijk was het zoals het is, wist de dichter ons te vertellen. Laat hem dan ook maar afronden:

Maar bij het onzichtbare einde
 Weet de dichter alleen hoe het afloopt.
 Hij doopt zijn pen in de rotsen
 En schrijft op een tafel
 Van schuim
 (Nooteboom, 1982: 54).

Care and repetition. About good, truth and writing

Summary: This article deals with the formidable challenge of repetition for therapeutic or educational care. Two forms of repetition are differentiated: one driven by the Oedipal life drive, the other by the death drive. Through a close reading of the classic myth of Oedipus Rex, the encounter of these forms of repetition is demonstrated. This myth also offers three main perspectives from which this work may be grasped: good, truth and writing. Originating in a project for abandoned children in a school for special education (De Sassepoot), the possible benefits of assisting children through writing is supported.

Key words: Repetition, Education, Psychotherapy, Oedipus, Death Drive, Writing.

Bibliografie

- H. Claus (2004), *Groepsportret: Een leven in citaten. Bijgebracht door Mark Schaevers*, Amsterdam, De Bezige Bij.
 F. Dolto (1994), *Solitude*, Paris, Gallimard.

- S. Freud (1908e [1907]), "De schrijver en het fantaseren", *Cultuur en Religie* 2, Meppel-Amsterdam, Boom, 1983, pp. 9-23.
- S. Freud (1920g), *Aan gene zijde van het lustprincipe*, *Psychoanalytische Theorie* 1, Meppel-Amsterdam, Boom, 1985, pp. 93-163.
- I. Kertész (2004), *Liquidatie*, Amsterdam, De Bezige Bij.
- S. Korff-Sausse (2001), *D'Edipe à Frankenstein: Figures du handicap*, Paris, Desclée de Brouwer.
- C. Nootboom (1982), *Aas*, Amsterdam, de Arbeiderspers.
- C. Nootboom (1999), *Zo kon het zijn: gedichten*, Amsterdam/Antwerpen, Atlas.
- C. Pavese (1987 [1953]), *Gesprekken met Leuco*, Amsterdam, De Bezige Bij.
- F. Pessoa (2001), *Het boek der rusteloosheid*, Amsterdam-Antwerpen, De arbeiderspers.
- J. Slauerhoff (1978), "Wooninglooze", *Alleen in mijn gedichten kan ik wonen*, Amsterdam, Bert Bakker, pp. 192.
- D.W. Winnicott (1971), *Playing and Reality*, London, Tavistock Publications.